

БОРО ДРАШКОВИЋ

РАТ И ФИЛМ

*Бега овог столећа.
Још недавно требало је оправдати недела.
Данас треба оправдати добра дела.*
Албер Ками, *Carnets*

Двадесети век је столеће ратова и филма. Ниједна година без рата, ниједна сезона без (анти)ратног филма. Мислим да та реченица треба да буде изговорена и на научном скупу "Филм и југословенско друштво на крају века", изговорена у земљи у којој је грађански рат кулминација свих противречности и зала нагомиланих током столећа, у којој наслов филма *Довиђења у следећем рату* постаје малтене поздрав, а наслов *In continuo*, са поплавом крви, уобичајене слике; у земљи у којој се филм ни у последњој деценији још увек не предаје, упркос свему.

Швајцарски научници су израчунали да се у току пет и по миленијума историје водило више од четрнаест хиљада ратова, погинуло је четири милијарде људи: само двеста година без рата! А уз првих сто година кинематографије снимљено је близу двадесет хиљада *ратних филмова*.

Шта је рат, шта је *ратни филм*? У непрестаним променама схватања, дефиниције измичу обликовању. "Кад вам кажем да је рат основа свих уметности, такође мислим да је он основа и свих узвишених врлина и способности човека" - тако говори цењени историчар уметности с конца прошлог века коме је властито откриће, како каже, *колико страно толико и страно*, али му се ипак чини да се та чињеница не може порећи. Међутим, чињеницама је могуће прилазити на разне начине. Овај рапшомонски век посебно је поучан у том погледу. Како било, наведеној Раскиновој

мисли филм се одлучно супротставља - *филмска естетика* ("естетика побуне"), *еџика и џолиџика* тумаче рат као људски пораз: у њему доживљавају бродолом свеколике цивилизацијске тековине, растаче се морал, царују незнађе и смрт. Љубав је изнимка?! И филм је, ето, антрополошко поље у коме је садржано све.

Ко џо џамо џева, Крај раџа, Подземље, Вуковар, једна џрича, Земаљски дани џеку, Тџџо и ја, Леџа села, леџо џоре, WR - мџџерџе орџанизма, Пеџџриџин венац - то су наслови својеврсне антологије југословенског филма (наведени према редоследу приказивања) представљене (уз филмове из Босне, Бугарске, Хрватске, Македоније, Румуније и Словеније) на међународном фестивалу у Торонту, у оквиру програма *Балкански филм: лично сведочанство*.

Речено је да су филмови бирани искључиво према естетским мерилима, па ипак је то "историјска перспектива" будући да је "историја повуда у овим филмовима, то је напросто неизбежно", и да "разлике не би требало да се превиде, нити да се претера у истицању сличности".

На симпозијуму замишљеном као сусрет у теми редитеља и критичара, потврдило се и оно што је више пута поновљено у пројекционим дворанама - у паралелној стварности изабраних филмова као у "микрокосмосу текућих расправа у региону", на битан, снажан начин пулсира реалност поднебља.

Да ли је могуће да се само у неколико филмских дела утресори "дух времена"?

Јесте, ако су то "филмови који мисле", како их је назвао критичар из часописа "Film Quartely", модератор разговора.

Макавејев је истакао да се у неколико раније снимљених филмова већ дало наслутити оно што нам се дешава сада: недавно његово путовање аутобусом на линији Београд - Загреб личило је на прикљученија из сотије *Ко џо џамо џева*, заразна болест заједнице већ је виђена у дијагнози *Variola vera*, а међусобно убијање у клаустрофобичној "балканској крчми" идентификовано је пре једног десетлећа у параболи *Живоџ је леџ*.

Други редитељ је подвукао несагледиву важност стварања филмова - у њима је идентитет поднебља.

Није пропуштено ни да се истакне како је будућност наше кинематографије у највећој мери - *еџичко џиџање*. Уочени су примери *нове кашарзе* у (анти)ратном филму

Још увек постоји уверење да непосредна близина "ефекта стварности", посебно ратне, онемогућава сталожен естетски суд, па је стога неопходно извесно одстојање за правоваљано тумачење збивања.

Видео сам "мапу ратова" објављену у неким новинама - сва земаљска кугла је на њој, као у каквој мрежи саобраћајница,

испуњена разорним призорима емотованим са телевизије. Сведочи смо директних преноса свакакве реалности, и оне најкрвавије, ратне. Свакодневне преносе са ратишта гледалац почиње да доживљава малтене као какву дугачку играну серију, рецимо, као *џриче из џрегџрађа*. Крај миленијума поспешило је нагли развој технологије и медија, а историја се убрзала. Све се изменило. Све је доведено у питање. Па и потреба за "историјском дистанцом". Пејзаж после битке се још пуши, а филм о њој већ је снимљен.

Колика је дистанца неопходна човеку да би изразио јад који га обузима док, на земљи, па из птичје перспективе, у трену, сагледава потпуно срушен град, упамћен по "срећним данима"?! Ово што је сада чињеница, који ће облик добити у будућности? И чијим посредовањем? Шта је заправо тзв. *историјска истина*? Неки срећни уживалац Пирове победе, користећи благодети дистанце, описаће паклене догађаје како већ буде могао, уверавајући при том да пише објективно. Многи су слично веровали, описујући "развој кроз који је прошло све", од *оца историје* Херодота, па до летописаца модерних времена. Неће ли "електронска историја", судећи по томе шта медији чине данас, поигравајући се научним истинама, све више тонати у новокомповани мит и легенду?!

Да ли је онда, баш, сврсисходно чекати подршку накнадне памети да бисте (филмом) исказали оно што осећате сада и овде, и још понегде?

Уметност зна само за једно време: оно у којем је прихватамо. Толстој је готово увек савременик свог читаоца, уколико је читалац на висини свога времена. Другим речима, и од читаоца (гледаоца) се очекује одговорност.

Уосталом, живот стално жури напред и време у коме се филм снима већ је прошлост у односу на време у коме се филм гледа. Отуда такозване дневне и "вруће теме", уколико истовремено нису и главне, универзалне опсесије човека и друштва у коме живи, застареће пре него што се филм појави пред гледаоцима.

Филм често стари брже од човека.

Можда је за објективност историјског закључивања неопходно извесно одстојање (за прикупљање и проверу података, за неовисност суда). Међутим, ономе ко посеже за уметношћу не треба одстојање него - искреност, крајња прожетост животом, храброст у суочавању са стварношћу и самим собом.

А острашћеним зачетницима и заговарачима рата ни историјска дистанца не помаже да схвате злодело. Са филмом или без њега, њима ионако ни до данас оно није јасно. Или, што би било најстрашније, јасније је него свима нама! (Анти)ратни филм, кроз неприкосновени редослед призора, упућује на нову идентификацију осећања и части.

Два су, изгледа, основна питања која ваља имати у виду приликом прављења филма, посебно филма о рату:

1. у ком се тренутку филм ствара - *када?*
2. пријем филма, рецепција, одговор гледалишта - *како?*

Говорећи о поништавању тзв. "историјске дистанце", изнео сам макар делимично свој став о првом проблему.

То што зовемо гледалиштем, публиком, веома је тајанствена и компликована категорија. Симболично се може сместити у Пиранделов наслов *Један, ниједан и сјо хиљада*.

То је скуп изразитих јединки, па ипак и чудна и чудесна целина.

Филм је својеврсни go-between. Љубавни гласник. Захваљујући чињеници да је Вуковар, (направљен у живој рани, док се још пушила), обилазио свет у време најтеже изолације наше земље (и упркос њој, више пута награђиван) био сам у прилици да рецепцију тог филма проучавам такорећи на властитој кожи, у разним поднебљима и различитим културним срединама, што ће рећи - у разноврсним геопоетским ситуацијама.

За ову прилику поменућу тек неколико тренутака.

Публика без "историјске дистанце"

Трећа пројекција филма на Берлинском фестивалу, одржана у источном делу града, недалеко од линије којом је пролазио Берлински зид (чијим рушењем филм заправо почиње), протекла је у муклој тишини. Али је зато разговор након филма био буран: талас за таласом жестоких узвика обрушава се на мене - носи нас дугачка и кратка историја бешчашћа - изгледало је да се, испуњено до последњег места, гледалиште претвара у "сплав медуза".

Публика - усамљени појединци који фиктивно, виртуелно стварно филма претварају у документ о властитој искусности.

На улици, један за другим ми нагло прилазе два млада човека. Очекујем исход, не без стрепње. Упознајемо се. Младићи су били на вуковарском ратишту, на супротним странама, можда су пуцали један на другог. Насмејали су се крто - да, пуцали, баш као у секвенци филма са снајперима. Напустили су земљу одлучивши да се никад више не врате.

Публика арктичкој појаси - колективно памћење и заборављање

Петсто километара иза поларног круга, у Трумсу, где је први пут приказан један југословенски филм, нисам био у стању да без стреса приведем крају разговор с гледаоцима. Са косценаристкињом филма Мајом Драшковић седео сам негде у средини партера,

на рубу гледалишта; испред нас, тесно збијена група узбуђених гледалаца. Након филма сазнао сам да су то избеглице из наше бивше домовине, из готово свих крајева које је све дубље захватао грађански рат. Рекли су нам да више не питају ко је одакле и какве је вере; захвални су на гостопримству у туђој земљи и настоје да, у леду и поларној светлости, колико могу један другом помогну у стварању новог дома.

Публика - географска мапа

На разним странама света, у разговорима након пројекција, гледалиште (тај мозаик радозналих и напрегнутих лица) постаје - мапа (бившег) завичаја: према постављеном питању лако се препознаје ко је ко и из ког је краја растурене државе.

Публика - боли глава

После лондонске пројекције разговор у препуном гледалишту све се више отимао водитељу, угледном енглеском критичару (у почетку га је то узнемиравало, да би, у све врелијој атмосфери, драматургију диспута, задовољан, напосто препустио гледаоцима): Острашћени страни људи су настављали неки свој властити (политички) рат, устајући са столица један другом су упадали у реч, тумачећи филм сваки према свом погледу на свет и у зависности од сопственог степена медијске (не)обавештености. Косценаристиња, критичар и ја смо се, наравно, на врхунцу дебате дискретно повукли.

Публика која ништа: Шта можемо учинити за вашу земљу?

Дозволите ми да, уз сву смерност, цитирам једну критику. Сврставајући филм у "монументална достигнућа", амерички критичар је за *Вуковар* написао да "заслужује да буде изговорен у истом даху с филмовима *На зајпаду ништа ново*, *Апокалипса сада* и *Поља смрти*". Можда је и та оцена допринела да филм буде одабран за приказивање у дворани Уједињених нација, у част и у оквиру прославе 50 рођендана те високе институције и стогодишњице филма. Писано је (не)довољно о скандалу који је изазвало спречавање те пројекције. Али, премало се истражује веза између уметности и мирења страна у сукобу.

Судећи по коментару једног дипломате занимљиво је било истраживање рецепције политичара који су видели филм а имали су и имају још увек утицаја на (светску) политику, па и на сам филм. Често сам након филма чуо питање (и оно ми је некако најдраже):

Шта можемо да учинимо за вашу земљу? И сузе у очима изазване филмом део су истог питања.

Публика из ојсесије déjà vu

У Јерусалиму, граду који прославља три хиљаде година постојања и који одавно трпи и познаје трагедију грађанског рата, филму *Вуковар* уручена је награда за мир и толеранцију. Тих дана је била на гласу позоришна представа *Ромео и Јулија* у којој је Ромео био млади Арац, а Јулија лепа Јеврејка. Док сам на позорници стајао држећи у руци скулптуру у облику отворене клапе са филмском траком из које излеће голуб мира, насмејани господин ми је шапнуо да су у жирију, као и у публици, били људи различитих вера и уверења.

Публика која злега своја њосла

А у Верони, у родном граду управо поменутих култних љубавника Ромео и Јулије, на фестивалу *Schermi d'amore* који се одржава већ три деценије, *Вуковар* су доживели најпросто као љубавни филм, што он у својој бити заправо и јесте, па су га наградили *per il miglior contributo artistico*. Срећни народи, ето, не воде ратове, време троше на љубав и естетику.

Овде ћу се зауставити јер не би била довољна ни читава књига да се каталогизирају сва гледалишта и ускладиште све емоције гледалаца.

Публика - ојворена рана

Ипак још би ваљало одговорити на питање: како је филм *Вуковар* примљен у држави у којој је и направљен? Али, то је већ друга прича.

Остало - није хамлетовско ћутање. Остало је пракса.